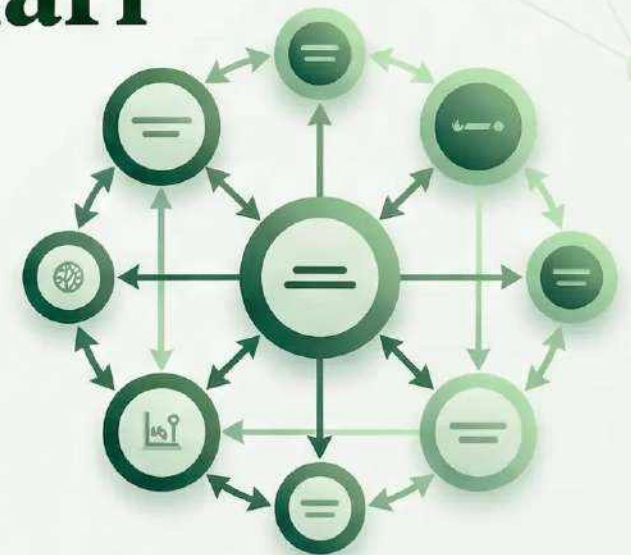

Sintaksis. So'z birikmasi. So'z birikmasida bog'lanish omillari. Valentlik va birikish omillari

Reja

1. Kirish - Sintaksis haqida umumiy tushuncha
2. So'z birikmasi va uning xususiyatlari
3. So'z birikmasining tarkibiy qismlari
4. So'z birikmasida bog'lanish usullari:
 - Moslashuv bog'lanish usuli
 - Boshqaruv bog'lanish usuli
 - Bitishuv bog'lanish usuli
5. Valentlik nazariyasi asoslari
6. Valentlik turlari va birikish omillari
7. Xulosa
8. Foydalanilgan adabiyotlar

Sintaksis haqida umumiy tushuncha

Sintaksis nima!

Sintaksis – tilshunoslikning so'zlar bir-biri bilan bog'lanishi, so'z birikmalari va gaplarning tuzilishi, atayimgi nani gramatik xususiyatini o'rganadigan so'linider,

Sintaksining asoyi kusuyatani:

- Tilning gramatik sathida eng yuqore bosqich hisoblanadi
- Nutq bilkkarining qandy tashkil topyslinn o'rganadi
- Sozlar orasidig mumoaabtarmi tahliln quildi
- Abosyi aoraniis **odyecki:**

Sintaksis nima? Sintaksis – tilshunoslikning so'zlarning bir-biri bilan bog'lanishi, so'z birikmalari va gaplarning tuzilishi

Soʻz birikmasi va uning xususiyatlari

Tarifi: Soʻz birikmasi – ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzning maʼno va grammatik jihatdan tobe grammatik aloqa asos

Tuzilishi:

- Hokim qism (bosh soʻz)
- Tobe qism (ergash soʻz) Misollar:
- qiziqarli kitob
- ignayanli kitozi
- kignaning koʻzi

Boshqa til birliklaridan farqi:

- Soʻz – leksik hodisa (til birligi)
- Soʻz birikmasi – sintaktik hodisa (nutq birly)
- **Gap**– mustquel fikr doodalaydi
- Soʻz birikkmasi – faqat tushunca ldiraay

So'z birikmasining tarkibiy qismlari

So'z birikmasi ikki qismdan tashkil topadi:

- **Hokim so'z** - birikmaning asosini tashkil etadi
- **Tobe so'z** – hokim so'zga bog'lanadi

HOKIM SO'Z

TOBE SO'Z

Misollar:

1. **qiziqarli kitob**

Tobe: qiziqarli → Hokim: kitob

2. **ignaning ko'zi**

Tobe: ignaning → Hokim: ko'zi

3. **kitobni o'qimoq**

Tobe: kitobni → Hokim: o'qimoq

Moslashuv bog'lanish usuli

Ta'rifi:

Moslashuv – tobe so'zning hokim so'zga qaratqich kelishigi (-ning) va egalik qo'shimchalari yordamida bog'lanishidir. Bunda tobe so'z hokim so'zga shaxs va sonda muvofiqlashadi.

Qo'llanish qoidalar:

- Tobe so'z qaratqich kelishigi (-ning) qo'shimchasini oladi
- Hokim so'z egalik qo'shimchasini oladi
- Shaxs va sonda muvofiqlashtirish amalga oshiriladi

Misollar:

- maktabning hovlisi
- bizning sinfimiz
- kitobning muqovasi
- xonalarning kattarog'i
- sizning ukangiz

Boshqaruv bog'lanish usuli

Ta'rifi:

Boshqaruv – tobe so'zning hokim so'zga tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklari qo'shimchalari yoki ko'makchilar yordamida bog'lanishidir.

Xususiyatlari:

- Hokim so'z tobe so'zning ma'lum bir grammatik shaklda kelishini talab qiladi
- Kelishik qo'shimchalari va ko'makchilar yordamida amalga oshiriladi
- Tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklari ishlatiladi

Misollar:

- do'stlarni hurmat qilmoq (tushum kelishigi)
- do'stlarni hurmat qilmoq (tushum kelishigi)
- g'alaba uchun kurashmoq (ko'makchi bilan)
- yoshlarga g'amxo'rlik qilmoq (jo'nalish kelishigi)
- sharoitga ko'ra yondashmoq (jo'nalish + ko'makchi)
- ish ustasidan qo'rqadi (chiqish kelishigi)

Bitishuv bog'lanish usuli

Ta'rif: Bitishuv – tobe va hokim so'zlarning hech qanday qo'shimchasiz, faqat ohang va ma'no asosida bog'lanishidir.

Xususiyatlari:

- Ergash so'z vazifasida odatda sifat, ravish va ular vazifasidagi boshqa so'zlar keladi
- Qo'shimcha ishlatilmaydi
- Faqat ohang va ma'no asosida bog'lanadi

Misollar:

- tez termiq (eanoq - fe'l)
- tez termiq (tez - ravish + termiq - fe'l)
- chiroyli gapirmoq (chiroyli - sifat + gapirmoq - fe'l)
- ishchan o'quvchi (ishchan - sifat + o'quvchi - ot)

Valentlik nazariyasi asoslari

Valentlik tushunchasi:

- Valentlik atamasi dastlab kimyo fanidan tilshunoslikka kirib kelgan bo'lib, “kuch” ma'nosini anglatadi
- Tilshunoslikda valentlik – lisoniy birliklarning birikish va biriktirish imkoniyatidir
- So'zning nutqda boshqa so'zlar bilan birika olish ma'no imkoniyati, uning ichki salohiyati
- Valentlik nazariyasining obyektivligi so'zning leksik-semantik kuchi bilan belgilanadi

Asosiy ta'rif: Valentlik – so'zning o'ziga xos semantik xususiyati bo'lib, uning boshqa til birliklaridan farqlanishini ko'rsatadi.

Valentlik turlari va birikish omillari

Semantik valentlik

- So'zning leksik ma'nosidan kelib chiquvchi potensial imkoniyat
- Boshqa so'zlar bilan birikishga bo'lgan ichki salohiyat
- So'zning semantik strukturasida yashirin imkoniyat
- Misol: 'yurmoq' fe'li semantik jihatdan kim? qayerga? qanday? savollariga javob beruvchi so'zlarni talab qiladi

Sintaktik valentlik

- Semantik valentlikning nutqda real voqelanishi
- So'zlarning konkret sintaktik aloqada birikishi
- Semantik imkoniyatning amaliy namoyon bo'lishi
- Misol: 'Bola maktabga tez yuradi' - bu yerda semantik valentlik sintaktik shaklda amalga oshgan

Xulosa: Semantik valentlik - imkoniyat, sintaktik valentlik - voqelik

Xulosa

- O'zbek tilshunosligida so'z birikmasi murakkab tuzilma bo'lib, nutqning aniqligi va boyligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi
- So'z birikmasidagi bog'lanish usullari – moslashuv, boshqaruv va bitishuv – so'zlarning grammatik jihatdan to'g'ri birikishini ta'minlaydi
- Valentlik nazariyasi bog'lanishlarning semantik asosini tashkil etib, so'zlarning o'zaro birika olish imkoniyatlarini belgilaydi
- So'z birikmasi va valentlikni chuqur o'rganish tilning ichki qonuniyatlarini tushunish uchun muhimdir
- Bu masalalar nutq madaniyatini oshirish va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish uchun zarur
- Ushbu yo'nalishlar tilshunoslikda doimiy dolzarbligini saqlab qolmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anorbekova A., Mirzayeva Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2011.
2. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. - Toshkent, 1965.
3. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi (sintaksis). – Toshkent, 1995.
4. Muhiddinova H., Xudoyberganova D. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2006.
5. O'zbek tili grammatikasi. II tom. (mualliflar jamoasi). – Toshkent, 1978.
6. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2009.
7. Sharipov M. Hozirgi o'zbek tilida so'z birikmalari sintaksisi. – Toshkent, 1918.
8. Toshnazarova D., Ibragimova A. So'z birikmalari ta'rifiga yangicha yondashuv. Til va adabiyot ta'limi jurnali, 4-son. – Toshkent, 2020.
9. Rasulov R. Valentlik nazariyasi // Academic Research in Educational Sciences, 3(12), 442–449. 2022.
10. Begimqulova S.F. Sifat so'z turkumida valentlik // Science and Research, 2024.
11. Babadjanov M. Valentlik mohiyati va sintaktik qurilma tuzilishini belgilashdagi ahamiyati // Journal of New Century Innovations, 53(2), 192-197. 2024.
12. Qo'chqortoyev I. So'z valentligi // O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 3, 35-bet. 1973.
13. Xudoyqulova M.A. Ona tili. O'quv qo'llanma. - Buxoro: Fan va ta'lim, 2022.